

NORDITA 1957-82

NORDITA

1957-82

Nordita's oprettelse

Baggrunden for Nordita's oprettelse var det meget nære samarbejde, som havde udviklet sig gennem en lang række blandt nordiske fysikere og især idenfor den teoretiske fysik*. Dette samarbejde går langt tilbage i tiden. De Skandinaviske Naturforskermøder var således blandt de tidligste udtryk for den "Skandinavistiske" bevægelse i forrige århundrede. Det første af disse møder fandt sted i 1839 i Göteborg på initiativ af den norske læge Chr. A. Egeberg. De næstfølgende blev organiseret af henholdsvis den danske fysiker H. C. Ørsted (København 1840), den svenske kemiker Jöns Jakob Berzelius (Stockholm 1842) og den norske astronom og magnetiker Christopher Hansteen (Christiania 1844). Møderne fortsatte i næsten 100 år; det sidste fandt sted i Helsinki i 1937. De var af stor betydning for den personlige kontakt og samarbejdet mellem naturvidenskabsmænd i Norden.

Da Universitetets Institut for Teoretisk Fysik (det senere Niels Bohr Institut) blev oprettet i 1921, var der fra begyndelsen et stærkt nordisk islæt i den internationale kreds af yngre fysikere, som samledes i København. Det var denne kreds omkring Niels Bohr, som spillede en så afgørende rolle ved skabelsen af den nye atomfysik i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne.

Efter slutningen af anden verdenskrig, hvor man i de industrialiserede lande gav høj prioritet til investeringer i naturvidenskaben, var der i alle de nordiske lande et stærkt ønske om at udbygge det nordiske samarbejde på atomfysikkens område. Denne tanke var til dels knyttet sammen med ønsket om samarbejde på atomenergiens område. Således tilbød den svenske regering allerede i efteråret 1945, på baggrund af Sveriges større resourcer efter krigens slutning, at yde et beløb på 100 millioner kroner til oprettelsen og driften af et internationalt institut for teoretisk og anvendt kernefysik, og ønskede, at Niels Bohr skulle lede dette institut. Trods de store perspektiver, kunne denne tanke ikke realiseres på grund af atommagternes strenge hemmeligholdelse af oplysninger omkring atomenergien.

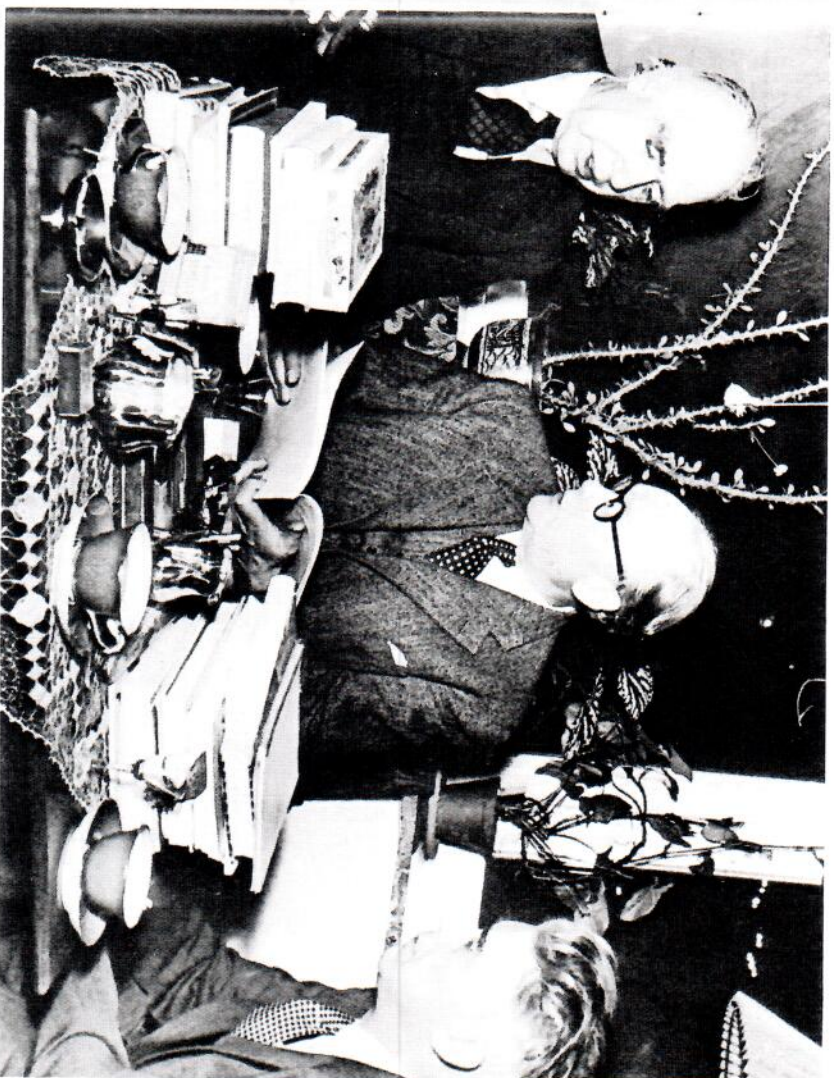
Billedet er taget i 1931 i auditoriet på Institutet for Teoretisk Fysik ved en af de årlige kongresser. På første række ses fra venstre O. Klein, N. Bohr, W. Heisenberg, W. Pauli, G. Gamow, L. Landau og H. A. Kramers. Blandt de nordiske medarbejdere ved Institutet i de tidlige år var O. Klein, H. Faxen, I. Waller, T. Gustafson, L. Hultbén og N. Svartholm fra Sverige, S. Rosseland, J. Holtsmark, E. Hylleraas og H. Wergeland fra Norge, I. Wasasjema fra Finland, T. Stenunggerusson fra Island, C. Møller og B. Strömgren fra Danmark.

**Et værdifuldt historisk kildemateriale angående Nordita's oprettelse er samlet af Torsten Gustafson.*

Tanken om et nordisk institut for teoretisk fysik (uden direkte tilknytning til anvendt forskning) blev drøftet mellem nordiske fysikere allerede i de første år efter krigen. Den videre udvikling af disse planer blev kædet sammen med problemerne omkring oprettelsen af CERN (Det europæiske center for bygning af store acceleratorer, som krævede investeringer større end noget enkelt europæisk land kunne yde). Ertudligt forslag fra H. A. Kramers i Nederlandene indebar en placering af CERN i København, og et dansk tilbud om at stille en grund i Københavnsområdet til rådighed herfor fik stærk støtte fra norsk og svensk side. Så snart det blev klart, at Genève ville blive foretrukket, henvendte de nordiske CERN forhandlere Torsten Gustafson og Egil Hylleraas sig til Niels Bohr med ønsket om, at man nu for alvor gik igang med planer om et nordisk institut.

Forhandlingerne, som skulle føre til oprettelsen af Nordita, indledtes med et møde i Göteborg (17. januar 1953) under ledelse af landshøvding Malle Jacobsson (Formand for den svenske "Atomkommité"). Der blev nedsat et udvalg bestående af N. Bohr, T. Gustafson, E. Hylleraas og S. Rozenal. Allerede 25. februar 1953 kunne denne komité fremlægge et forslag, der indeholdt de væsentlige elementer, som skulle blive grundlaget for oprettelsen af Nordita. Selv om kun Danmark, Norge og Sverige deltog i disse forhandlinger, var der stærke forhåbninger om, at Finland og Island ville slutte sig til det fælles institut.

Forslaget blev modtaget meget positivt i Danmark og i Sverige, hvor atomkomiteen gav det sin anbefaling. Stillingen i Norge var mere uklar; myndighederne var især interesseret i udviklingen af atomenergien, men blandt de teoretiske fysikere var der stærk støtte til planerne om et nordisk institut. I forbindelse med forhandlingerne, som førte til oprettelsen af CERN, blev det imidlertid besluttet at placere den teoretiske studiegruppe i København for en periode af fem år (1952-1957). Man udsatte derfor den videre drøftelse af et nordisk institut i nogle år, indtil fremtidsplanerne for CERN's teoretiske studiegruppe var afklaret.

Niels Bohr, Malle Jacobsson og Torsten Gustafson.

Til deltagelse i studiegruppen udpegede CERN's medlemsskande hvert år en yngre teoretisk fysiker. Gruppen arbejdede under ledelse af Niels Bohr, bistået af Christian, Møller, Aage Bohr, Gunnar Källén, Ben R. Mottelson og Stefan Rozenal. Blandt deltagerne var mange af de fysikere, som senere skulle få betydning for den teoretiske fysik i Europa. Institutet med studiegruppen fungerede som et internationalt centrum, der tiltrak fremragende videnskabsmænd fra mange dele af verden.

I 1955 kom et afgørende udspil fra fremtrædende nordiske politikere, netop på samme tid som det blev besluttet, at CERN's studieggruppe skulle flytte til Genève i oktober 1957. Ønskerne om en styrkelse af det nordiske samarbejde var et stærkt element i nordisk politik i årene efter krigen, men der var skuffelser, især i forbindelse med forhandlingerne (1947-49) om et nordisk forsvarsforbund. Disse intense forhandlinger blev dog ikke uden positive virkninger og førte til oprettelsen af Nordisk Råd, der mødtes første gang 13. februar 1953 i København.

En varm forkæmper for en større forening af Norden var den danske statsminister Hans Hedtoft, som døde i januar 1955 i Stockholm, hvor han deltog i et møde i Nordisk Råd. Hans efterfølger H.C. Hansen og den svenske statsminister Tage Erlander drøftede det ønskelige i hurtigt at virkeliggøre fællesnordiske projekter i Hans Hedtofts ånd. Tage Erlander henvendte sig i september 1955 til sin videdenskabelige rådgiver Torsten Gustafson, som kunne svare, at der allerede fandtes planer om et Nordisk Institut for Teoretisk Atomfysik.

Torsten Gustafson tog kontakt med Niels Bohr, som fremhævede det afgørende i, at man nåede frem til bred enighed blandt de nordiske fysikere om oprettelsen af et fælles institut i København, før man henvendte sig til de politiske instanser. Et betydningfuldt møde fandt sted 28. november 1955 i Stockholm med deltagelse af nordiske fysikere og repræsentanter for forskningsråd. Foruden Danmark, Norge og Sverige deltog også Finland i dette møde. Til mødet havde Torsten Gustafson udarbejdet et pro memoria, som blev udgangspunkt for drøftelserne. Fra alle sider var der stærkt ønske om et øget nordisk samarbejde indenfor teoretisk fysik, og et stort flertal gik ind for forslaget om et nordisk institut placeret i København. Et mindretal foreslog oprettelsen af et råd til støtte for nordisk samarbejde uden et institut som samlendende midtpunkt. På mødet drøftedes også spørgsmål om samarbejde på atomenergiens område.

Det næste møde, hvor også Island var repræsenteret, fandt sted i København 20. januar 1956. I mellemtiden havde Harald Wergeland i en skrivelse (19. december 1955) formuleret argumenterne for oprettelsen af et fælles nordisk

institut i København, som han så dem fra norsk side: han fremhævede dets betydning for de små, og til dels isolerede, universitetsmiljøer. Fra finsk og islandsk side fik disse synspunkter stærk støtte. Man vedtog en henstilling til forskningsrådene i de nordiske lande om at søge midler til oprettelse af Nordisk Institut for Teoretisk Atomfysik (NORDITA). Det blev endvidere besluttet at informere Nordisk Råd om disse planer ved fremsendelse af mødereferater. Rådet havde sit næste møde allerede i slutningen af januar 1956.

Nordisk Råd tog sagen op, og den gik til behandling i det økonomiske udvalg, hvis medlemmer omfattede statsministre Gerhardsen (Norge), finansminister Kampmann (Danmark), handelsminister Lange (Sverige), handels- og industriminister Kleemola (Finland), atingsmand Emil Jönsson (Island) m. fl. Der var klar opbakning til forslaget i regeringskredse såvel i Sverige og Danmark som i Finland og Island. I norske regeringskredse var der en vis tilbageholdenhed vedrørende et sådant udvidet nordisk samarbejde, men efter fornyede drøftelser på initiativ af Tage Erlander besluttede den norske regering sig til at deltage i projektet. På mødet i Helsinki 21. februar 1957 vedtog Nordisk Råd, på baggrund af en uforbeholden tilslutning fra det økonomiske udvalg, oprettelsen af NORDITA samt af et kontaktoorgan for atomenergispørgsmål. Som det fremgår af ovenstående, var Tage Erlanders interesse for forskningsproblemer og for nordisk samarbejde af uvurderlig betydning for sagens gennemførelse.